

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Interview met Dr. W. Blockmans

Hanepen, B.; Wijk, N. van

Citation

Hanepen, B., & Wijk, N. van. (1987). Interview met Dr. W. Blockmans. *Leidschrift|Elites*, 3(June), 103-120. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73284>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73284>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

"LADURIE HEEFT EEN PAAR ACHTERLIJKE DORPEN GEKOZEN"

EEN GESPREK MET PROF. DR. W. BLOCKMANS.

M. HANEPEN EN B. VAN WIJK

Sinds 1 maart 1987 is Dr. W. Blockmans aan de R.U.L. verbonden als hoogleraar in de geschiedenis van de middeleeuwen. Blockmans studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Gent, waar hij, na zijn studie te hebben afgerond, negen jaar in dienst bleef als wetenschappelijk medewerker. Vervolgens vertrok hij naar de faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit, waar hij vanaf 1980 hoogleraar in de Sociale Geschiedenis was. Hij promoveerde in 1973 op 'De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van de Middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)'. Wij vroegen hem naar zijn achtergrond en wetenschappelijk werk, we stelden enkele algemene vragen over de bestudering van de middeleeuwse geschiedenis en tenslotte over sociale stratificatie en elite-onderzoek.

Een van de gevaarlijkste dingen die iemand, die iets wil bereiken, kan doen, is hetzelfde beroep als zijn vader kiezen. U bent daar niet voor teruggeschrokken. Hoe bent U gekomen tot de keuze voor middeleeuwse geschiedenis?

Ik heb de keus voor geschiedenis al op mijn twaalfde gemaakt, maar een keus voor middeleeuwen was het toen nog niet. Ik begon aan de studie met het vooropgezette idee om klassieke archeologie te gaan doen, waar binnen de geschiedenisstudie voor gekozen kon worden. Na één week Gent heb ik dat idee al verlaten, toen ik de hoogleraren in kwestie had leren kennen. Vervolgens ben ik bij Middeleeuwen terecht gekomen. Gent heeft een bepaalde reputatie op historisch gebied, in het bijzonder voor Middeleeuwen. Men noemt dat de Gentse Historische School, die zich beroemt op grootheden als Pirenne. Met de oude meesters echter, is de zorg om historische theorieën te vormen en algemene uitspraken te doen in latere generaties verdwenen.

De opleiding is zeer sterk gericht op het vinden van gegevens, het ontcijferen en manipuleren van bronnen, maar de inhoudelijke problematiek is op de achtergrond geraakt. Achteraf bekeken, denk ik dus dat de reputatie van Gent maar tot op zekere hoogte gerechtvaardigd is. De mensen daar zijn in de eerste plaats technici. Maar goed, die techniek heb ik dan hopelijk wel mee gekregen. Ik beklag me dus geenszins over die opleiding.

Waar heeft U zich als historicus mee beziggehouden?

Er zijn ondertussen al veel titels, maar binnen de gekozen onderwerpen zijn een paar hoofdthema's te onderscheiden. Er is een aantal artikelen over vertegenwoordiging, parlementarisme - daar gaat mijn dissertatie ook over - en een reeks studies daaromheen over onder andere de ontwikkeling en de betekenis van grondwetten. Machtsvraagstukken staan centraal. Dan heb ik wat gepubliceerd over sociale stratificaties. Een jeugdzonde, ik zou het nooit meer doen. Maar het heeft me wel bekend gemaakt. Ik denk dat ik mijn benoeming in Rotterdam daaraan te danken heb. Het is nooit serieus bekeken natuurlijk! De methode was wel nieuw voor het Nederlandse taalgebied, namelijk het toepassen van kwantitatieve methoden op de sociale stratificatie voor de middeleeuwen. Dat heeft ook wat navolging gekregen. Verder heb ik belangstelling voor de vorming van het landschap en wel met name de hydraulische problematiek. Het landschap zoals het er nu uitziet, heeft zijn wortels in de middeleeuwen. In de dertiende eeuw is men begonnen met het toepassen van een bepaalde methode van landwinning, waarvoor geëigende instellingen zijn gecreëerd, de waterschappen. Die hebben een zeer merkwaardige continuïteit tot nu toe. Ook bij andere vormen van waterbeheersing, bijvoorbeeld de irrigatiesystemen in Catalonië, is er een continuum sedert de middeleeuwen. Die instellingen zijn nooit verstoord door welke regimeverandering ook, om de eenvoudige reden dat je nooit kan ophouden met water te beheersen als je hele samenleving daar van afhangt. Het is een problematiek met specifiek interessante kanten voor de historische geografie en voor de sociale geschiedenis, bijvoorbeeld de participatie van bepaalde groepen in besluitvormings-

processen over de waterbeheersing, met name over de Bourgondische staatsvorming. En in juni komt er een verhaaltje uit over een clanstrijd in Gent. Je zou kunnen zeggen dat dat aansluit bij de narratieve trend in de geschiedenis, maar dan zeker niet gereduceerd tot het evenement. Ik heb geprobeerd te vertellen over sociale strijd, machtsvorming, nationalisme rond 1300.

In Leiden houdt de vakgroep middeleeuwen zich voornamelijk bezig met de geschiedenis van na 1400. Is het niet noodzakelijk om de voorafgaande periode daarbij te betrekken?

Voor het jaar 1000 vallen er in de Nederlanden niet zoveel ophefmakende zaken te bespeuren. Deze periode heeft in de verdere Europese ontwikkeling weinig directe sporen nagelaten. Men zou de continuïteitsvraag kunnen stellen en proberen deze sporen na te gaan. Zo zijn de specifieke gedragsvormen waarin de Europese elites met elkaar omgingen doordrenkt van de feodale ethiek en de feodale maatschappij-visie. Verder is het interessant de vroeg- middeleeuwse samenleving (de periode voor 1000) vanuit vergelijkend oogpunt te bekijken. De feodaliteit van de 9e eeuw kan bijvoorbeeld vergeleken worden met de Japanse feodaliteit. Er zijn echter een aantal problemen. Ten eerste zitten we met het probleem van de enorme bronnenschaarste. Het bronnenonderzoek vereist bovendien de kennis van het Latijn en dat is in elk geval voor studenten in toenemende mate een barrière. Omdat er zo weinig tekstmateriaal is spruiten veel onderzoeksresultaten voort uit de samenwerking met andere disciplines zoals de archeologie. Deze weg biedt zeker mogelijkheden en wordt dan ook wel bewandeld. Het blijft zeker niet alleen bij het beschrijven van potjes, het gaat onder andere ook over de inplanting van handelsvestigingen in het milieu. De moeilijkheidsgraad daarvan moet niet onderschat worden. Zo moet je verdraaid goed thuis zijn in allerlei archeologische methoden. Het gevolg is specialisatie, we worden steeds meer gedwongen om een zekere werkverdeling tussen de verschillende universiteiten in acht te nemen. In Utrecht en Amsterdam legt men het accent op de vroege middeleeuwen. De competentie van onze staf ligt hoofdzakelijk

op andere gebieden, dus het lijkt me niet dat Leiden zich daarmee bezig moet houden.

Je kan de caesuur rond het jaar 1000 leggen. Vanaf dan vinden er met name in West Europa allerlei ontwikkelingen plaats die onomkeerbaar zijn. De stadsontwikkeling is bijvoorbeeld een lijn die tot het heden is door te trekken. Voor de Zuidelijke Nederlanden is de dertiende eeuw een zeer rijke tijd. Er wordt een markteconomie gevormd en een internationaal handelssysteem; er ontstaan werkelijk kapitalistische verhoudingen. Deze zaken zijn zeer modern te noemen, daar heeft Max Weber geen notie van gehad. Voor de Noordelijke Nederlanden zijn er wat de eerste aantal eeuwen na 1000 betreft echter wederom te weinig bronnen. En wanneer je onderzoek wilt stimuleren moet je die bronnen hebben. Maar als er een student komt met een voorstel voor een scriptie over Albertus van Metz zal ik zeker geen 'nee' zeggen.

Een andere beperking van het Leidse onderzoek is geografisch van aard. Binnen de Leidse vakgroep ligt het accent op een bepaald gebied, namelijk Holland. Zou het niet nuttig zijn om eens over de grenzen van het gewest heen te kijken?

Ik denk dat ik niet anders kan dan over de grenzen van het gewest heen te kijken. Het is vanzelfspreken nodig om de casus Holland in de context te plaatsen, de context van schaalvergroting, van toenemende interactie tussen allerlei regio's. Dat is niet alleen de schaalvergroting binnen het staatsvormingsproces maar ook binnen het economisch netwerk. Ik zou ook nog over andere grenzen heen willen kijken. Men definieert middeleeuwen gewoonlijk als westerse middeleeuwen. Ik zie niet in waarom we ons tot West-Europa zouden beperken. Ik zal het wel eens in mijn bolle hoofd halen om een college over de Arabische wereld of het Chinese rijk te geven. Tot 1400 is Europa, zeker Noord-Europa, natuurlijk een onderontwikkeld gebiedje. De grote vraag is: Hoe komt het dat dat achterlijke Noordwest-Europa in 1400 de grote sprong voorwaarts maakt en zowel China als de Arabische wereld ver achter zich laat liggen? Vorige week liep ik rond in Sicilië en wat je daar ziet aan twaalfde-eeuws materiaal, dat is iets anders dan de burcht van

Leiden. Dat ontwikkelingsniveau is zoveel hoger dan in Noord-west-Europa, dat ik het werkelijk gek zou vinden om de middeleeuwen te beperken tot westerse middeleeuwen zonder je rekenschap te geven van de context, met een interactie trouwens. Er was een voortdurende interactie tussen de Arabische wereld, de Byzantijnse wereld en West-Europa. Als je geen aandacht zou besteden aan die interactie tussen cultuursferen met ongelijk ontwikkelingsniveau, dan ontgaat je de kern van het probleem. Dan mis je de verklaring hoe achterstand omgezet kan worden in voorsprong. Dus ik denk dat we af en toe wel eens over de grenzen heen zullen komen, boven de dijken uitkijken.

Zou U willen stimuleren dat meer mensen binnen de vakgroep dat ook gaan doen?

De sfeer in de vakgroep is uitstekend. Ik denk dat er geleidelijk wel een nieuwe oriëntatie zal ontstaan, zonder dat daar veel overredingskracht voor nodig is. Ik vermoed dat anderen ook uit eigen beweging wel de zin zullen inzien van de interactie tussen specificiteit van de studie - je moet je natuurlijk ergens mee bezig houden - en de vergelijking met andere gebieden. Ik denk dat die tendens zich wel aankondigt.

Verheugend?

Ja, ik ben nog zeer optimistisch, ik ben in mijn wittebroodsweken. En ik heb de indruk dat er hier interessante mensen zijn.

U bent een voorstander van de vergelijkende methode. Is het niet zo dat de grote staatkundige versnippering in de middeleeuwen het gebruik van die methode bemoeilijkt?

Natuurlijk zijn er verschillen tussen je onderzoeksobjecten. Een vergelijkende methode bestaat er echter in dat je de variabelen van het onderzoek definieert en je kunt die zo formuleren dat je greep krijgt op de verschillende realiteiten. Vergelijking gaat niet uit van gelijkheid maar van het identificeren van overeenkomsten en verschillen. Door die systematisch op een rij te zetten kom je tot het wegen van factoren, tot het toekennen van relatief belang. Je moet er niet naïef in zijn, de

Japanse feodaliteit is niet hetzelfde als de Europese. Maar ik vind het wel zinvol om vormen van machtsuitoefening met elkaar te vergelijken. Je leert ook meer over de Europese ontwikkeling an sich, wanneer je die vergelijkt met tegenvoorbeelden. Het is me dikwijls opgevallen dat verklaringen die besloten blijven in één verklaringsveld makkelijk ontkracht kunnen worden door een tegenvoorbeeld uit een ander verklaringsveld. Vergelijking is ook de basisgedachte bij het beoefenen van pre-industriële geschiedenis. In Rotterdam heb ik samen met Pleket gepleit voor twee verschillende vakgroepen, industrieel en pre-industrieel. Het betekent dat je meer aandacht besteedt aan fundamentele kenmerken van samenlevingen, die zich niet beperken tot een bepaalde samenleving maar zich voor meerdere observaties lenen.

Vindt U ook dat je verschijnselen die je constateert in bepaalde gebieden (bijvoorbeeld de Zuid-Nederlandse steden) door kan trekken naar andere gebieden (bijvoorbeeld de Noord-Nederlandse steden)?

Het kan altijd, maar je moet je ook realiseren dat het nooit toevallig is dat er meer of minder gegevens zijn. In 1500 zijn de grootste steden in het noorden steden van tien-, twaalfduizend inwoners. De grote steden in het zuiden hebben dertig- tot zestigduizend inwoners. Het gaat om een andere orde van grootte met andere problematieken. Als methode is het zinvol om de onzekerheden die je hebt te trachten aan te vullen met zekerheden die je in andere situaties kan verwerven maar met de constante zorg om zo expliciet mogelijk te zijn over datgene wat je weet en datgene wat je niet weet. Ik denk dat de historici er heel veel bij winnen wanneer ze schematisch gaan denken. Ik bedoel in schema's, in verklaringsmodellen, in het aangeven van verbanden tussen variabelen, zodat duidelijk is hoe een verklaring geconstrueerd wordt en welke factoren in aanmerking zijn genomen. Schematiseren maakt de argumentatie zichtbaar en vind ik daarom erg aan te prijzen. In een wollig verhaal kan je alles wegwerken. Uiteraard gaat van het construeren van dergelijke modellen ook een zekere prikkeling uit om op relaties te letten. Het heeft een heuristische

functie. Het is onder historici al jarenlang een bekend debat: modelmatige benadering of niet. Morgen heb ik een vergadering van de BMGN en daar wordt weer zo'n vreselijk debat gevoerd met getrokken zwaarden tussen grote mensen.¹ Jan de Vries sabelt een Nederlandse collega neer, die sabelt terug, en de inzet is: modelbouw of feiten.² Dat is geen dilemma! Een model dient om feiten te zoeken en om feiten te ordenen. De verdediger van modellen, Jan de Vries, verwijt de feitenverzamelaar dat hij niet weet hoe hij zijn gegeven-tjes moet inpassen in zijn verklaring. De feitjesmaniak verwijt Jan de Vries dat zijn model zweeft omdat het niet oogevuld is met de werkelijkheid. Beiden hebben gelijk. Pas wanneer je model en feiten op elkaar betreft, kom je verder. Ik hoop dat we dit soort debatten binnenkort ontstijgen.

In een artikel over corruptie, venaliteit en aanverwante verschijnselen maakt U gebruik van een theorie, die ontleend is aan de antropologie, die beschrijft in wat voor omstandigheden corruptie en dergelijke voor zullen komen.³ Wat ziet U in dit verband als voordeel van theorievorming in de geschiedwetenschap?

Als je je beperkt tot de casuïstiek, tot het ene geval dat je bestudeert, dan riskeer je de verklaring van het verschijnsel toe te schrijven aan specifieke omstandigheden, eventueel aan persoonlijkheidskenmerken van een of andere stadhouder. Door je er rekenschap van te geven dat in bepaalde omstandigheden verschijnselen als corruptie en venaliteit voorkomen, beseft je dat het processen zijn die zich ook los van persoonlijke, voluntaristische ingrepen afspelen. Ik hoop volgend jaar hier een klein colloquium te hebben, een workshop heet dat tegenwoordig, over corruptie. Het gaat erom dat verschijnsel, wat al te gemakkelijk in morele termen, als degeneratieverschijnsel, gekwalificeerd wordt nauwer te omschrijven. In iedere samenleving wordt een grens getrokken tussen datgene wat te koop is voor geld en dat wat niet te koop is voor geld. In onze samenleving is het niet zo gebruikelijk om een hoogleraarschap te kopen, in andere perioden wel. Waar hangt dat nu mee samen? We willen inventariseren wat in bepaalde

samenlevingen wel, en wat niet gekocht kan worden voor geld. Dat is het uitgangspunt voordat je met waardeoordelen op de proppen kan komen.

In methodisch opzicht hebben de sociale wetenschappen een grote bijdrage te bieden aan historici, denk ik. Dat was een van de uitgangspunten die we in Rotterdam hadden toen we met maatschappijgeschiedenis begonnen. Sindsdien hebben vele historici zich in de methoden van de maatschappijwetenschappen verdiept. Dit is gebeurd in de agrarische geschiedenis (de Wageningse School) en de sociaal-economische geschiedenis. Pas de laatste jaren echter zie je dat in de cultuurgeschiedenis meer antropologische inzichten worden toegepast. En de vernieuwing van politieke geschiedenis op basis van politicologische inzichten is nu pas volop gaande. De sociale wetenschappen hebben een sterke traditie in systematische analyse op basis van geïdentificeerde variabelen waartussen zeer bepaalde verbanden zijn vastgesteld. Bovendien hanteren zij een helderder begrippenapparaat dan historici. Dat zijn vanzelfsprekend punten waarover wij iets kunnen opsteken bij de maatschappijwetenschappen. Historici hebben natuurlijk op zijn minst evenveel mogelijkheden om tot theorievorming over te gaan. Wij hebben in ieder geval dit grote voordeel dat onze uitspraken doorgaans op ontwikkeling zijn gebaseerd en dus de tijdsdimensie in rekening brengen, wat in de meeste maatschappijwetenschappen niet gebeurt. Wij hebben dus een pré omdat we met verandering bezig zijn en verandering een van de meest kenmerkende gegevens is van de menselijke samenleving.

In hetzelfde artikel heeft U het in het kader van de Bourgondische staatsvorming over 'rationalisatie' en 'depersonalisatie'. Zijn dat niet wat moderne etiketten? In hoeverre zijn die Bourgondiërs bewust bezig geweest met rationaliseren en depersonaliseren?

Ze hoeven het niet zo te noemen en kunnen best andere dingen willen dan wat er feitelijk gebeurt. Ik denk dat dat kenmerkend is voor bewindvoerders, dat ze min of meer bewust volstrekt andere dingen doen dan ze denken of zelfs zeggen te doen. Dergelijke processen kunnen best plaatsvinden buiten het be-

wustzijn van de deelnemers. Deelnemers zijn altijd onderdeel van een ingewikkeld patroon waarbij de interactie van vele personen en groepen de feitelijke uitkomst bepaalt. Een vorst kan zeer sterke persoonlijke machtsconcentratie nastreven, maar deze door het tegenspel van anderen niet bereiken. De uitbouw van een machtsapparaat is dan een ad-hoc respons op een situatie die zich opdringt. Ik zeg niet dat die uitbouw beantwoordt aan een 'grand design' ergens in het geniale brein van een of andere hertog. Ik zie het zo, dat ze stap voor stap dingen hebben gedaan die achteraf bekeken een bepaalde trend vertonen. Als onderzoeker neem je natuurlijk een wezenlijk ander standpunt in dan de onderzoekten, de actoren zelf. Als wij niet een eigen begripkader hebben waarin wij processen in het verleden beschrijven, worden we gevangen van de definities die de participanten zelf daaraan geven. Het is een wezenlijk debat hoor. Het is ook het debat over het voluntarisme: in hoeverre zijn processen toe te schrijven aan de wil, de bedoeling, het bewustzijn van actoren. Er zijn auteurs die stellen dat het niet gaat om wat ze willen of denken, maar om structuren. Ik zou zelf nooit zover gaan om die bewustzijnsdimensie uit te schakelen. Ik denk dat die wel degelijk een rol speelt. Maar je moet je eigen analysekader hebben dat los staat van het bewustzijnsniveau van tijdgenoten. Zo kan datgene wat actoren denken en willen op zich als een factor van het proces beschouwd worden. Het kan natuurlijk een interessant gegeven zijn voor het onderzoek, maar het moet niet het enige zijn.

Dan volgen nu enige vragen over sociale stratificatie en elite-onderzoek. Is het mogelijk, gezien de schaarse bronnen, om voor de vroege middeleeuwen vruchtbaar elite-onderzoek te doen? Voor een elite als sociale laag heb je toch een minimaal aantal gegevens nodig?

Het is juist voor oudere perioden mogelijk omdat we in schriftarme samenlevingen doorgaans nog het best geïnformeerd zijn over gezagsdragers. Bij uitstek dan ligt het voor de hand om aan elitestudies te doen. Het grote voorbeeld ligt juist in de antieke geschiedenis, waar men de prosopografie

het eerst systematisch heeft toegepast. Voor de vroege middeleeuwen bestaan er lijsten van abten, bisschoppen en dergelijke, die in de 19e eeuw zijn opgesteld om de identificatie van ambtsdragers mogelijk te maken. Nu stelt men vanuit de optiek van de prosopografie andere, namelijk categorale vragen. Dat zijn vragen naar de ambtsduur, het carrièrepatroon, mobiliteit, cumulatie van ambten, familiebanden. De basisgegevens vallen dus ook voor de vroege middeleeuwen niet tegen. Alleen, de schaarste aan gegevens maakt het beantwoorden van bepaalde vragen onmogelijk, bijvoorbeeld vragen naar ideologie. We moeten ons soms beperken tot de meer externe beschrijvingen van loopbanen, dat geef ik toe.

Het middeleeuwse elite-onderzoek legt de nadruk vooral op de steden. Over de plattelandselite is nog maar zeer weinig bekend. Denkt U dat deze scheve verhouding recht getrokken kan worden?

Steden zijn nogal voor de hand liggende onderzoeksobjecten. Zo is de personele bezetting van een stadsbestuur via een vroedschapslijst vrij snel te achterhalen. Het is echter zeker

mogelijk, en bovendien zeer nuttig, om de plattelandselites onder de loep te nemen. Wellicht is er sprake van een fasering van het onderzoek, men heeft eerst de steden onderzocht en nu komt men dan eindelijk aan het platteland toe. Men kan bijvoorbeeld de samenstelling van de waterschapsbesturen nagaan. De interactie tussen stads- en plattelandselite zou hier ook bij betrokken kunnen worden zodat de probleemstelling verfijnd wordt. In de waterschapsbesturen blijken de leden van de stedelijke vroedschappen een flinke vinger in de pap te hebben. De greep van de stad op het platteland drukt zich zeker niet alleen uit in stapelrechten en economische wetgeving maar ook in de controle op de waterdreiging.

Reeds vanaf het ontstaan van de eerste Hollandse steden zie je dat het stedelijk patriciaat vat tracht te krijgen op de omgeving. Steeds wanneer er waterschappen gevormd worden hebben de steden daarmee te maken. Beide instellingen zijn ongeveer gelijktijdig ontstaan. Steden zijn vaak iets ouder maar de verwevenheid is er al vanaf het begin. Dat is ook niet zo vreemd. Een stadje als bijvoorbeeld Delft kan niet zonder meer los gezien worden van het milieu en heeft er een levensgroot belang bij een waterbeheersingssysteem op te zetten. De invloed van de stad op het platteland is in Holland in de zeventiende eeuw nog heel sterk. Zelfs daarna nog blijven beiden sterk verweven hoewel er dan allerlei aristocratiseringsprocessen optreden die de zaak een ander aanzien geven.

*U stelt in één van Uw artikelen dat de wijze waarop Namier de methode van de prosopografie hanteerde zeer belangrijk is voor het (middeleeuws) elite-onderzoek.⁴ Bent U niet bang dat deze methode leidt tot een overaccentuering van het machts-criterium, terwijl er toch allerlei andere criteria zijn op grond waarvan een elite zich kan onderscheiden, zoals bijvoorbeeld rijkdom en culturele activiteiten?*⁵

Momenteel ligt de nadruk inderdaad op het machts criterium maar waarschijnlijk zal dat in de toekomst wel gaan veranderen. Er moeten net zo goed andere vragen gesteld worden, bijvoorbeeld naar de vermogensvorming en de vermogensstratificatie. Vervolgens kunnen er verbanden gelegd worden tussen het ver-

mogenscriterium en het machts criterium. Met deze zaken, die eigenlijk nog vrij voor de hand liggend zijn, houdt men zich tegenwoordig ook wel bezig. De culturele dimensie brengt wat meer problemen met zich mee. Men kan proberen het opleidingsniveau en het boekenbezit van een elite te achterhalen maar daar zijn over het algemeen weinig gegevens over. Wel kan de kunstgeschiedenis te hulp geroepen worden. Sommige late middeleeuwen droegen een schilderij of een heel ander kunstwerk op aan bijvoorbeeld een kapel. Dergelijke lieden werden schenkers genoemd. Op deze schilderijen, die dan in de kapel werden opgehangen, hebben schenkers zich niet alleen zelf laten afbeelden maar ook hun familie, hun wapenschilden en andere statussymbolen. Dergelijke kunstwerken kunnen ons iets leren over de wijze waarop aanzien gematerialiseerd werd en dat is iets waar we zeker op moeten letten. De bron is trouwens reeds aangeboord want de schenkers van de vijftiende en zestiende eeuw zijn inmiddels geïdentificeerd.

Een elite kan zich ook onderscheiden op grond van het criterium 'afkomst'. Speelt deze factor in de late middeleeuwen een doorslaggevende rol?

.Op een dergelijke vraag kan je niet zonder meer antwoorden met 'ja' of 'nee'. Ten eerste hangt het ervan af met wat voor een type stad je te maken hebt, om ons tot de steden te beperken. Ik heb onlangs voor een beperkt aantal steden getracht de externe kenmerken van de leden van het bestuur te bepalen.⁶ Zo heb ik mij bijvoorbeeld afgevraagd hoe lang de stadsbestuurders blijven zitten, hoe snel ze doorstoten naar topfuncties en hoe velen er zijn die maar één maal een dergelijk ambt bekleden. Dit zijn heel domme en oppervlakkige vragen waarvan de antwoorden ons lang niet alles vertellen over datgene wat we allemaal over machthebbers zouden willen weten. De onderzochte steden variëren in omvang en verschillen sterk in sociaal-economische structuur. Het kleinste stadje, Zutphen (3600 inwoners), heeft een regionale marktfunctie en een beperkt economisch leven. Aan de andere kant staat Gent (60.000 inwoners), de grootste stad van de Nederlanden in die tijd. Tussen deze twee extremen horen Rotterdam en Dordrecht thuis. Dat zijn beide middelgrote

steden. Het blijkt dat in Zutphen de zaken in handen zijn van elf grote families, zoals bijvoorbeeld de Schimmelpenninx en de Krijnsen. De zaak is dichtgetimmerd, in de door mij bekeken periode van honderdvijftig jaar duurt de gemiddelde burgemeesterscarrière van een Schimmelpenninx vijfendertig jaar. Als ik de lijsten voor de daaropvolgende honderdvijftig jaar zou hebben, zou de uitkomst waarschijnlijk niet veel anders zijn geweest. In een klein stadje als Zutphen dat in een hoofdzakelijk ruraal gebied ligt waar de adel sterk vertegenwoordigd is, speelt de geboorte een enorme rol. De continuïteit van de macht is er een gegeven. Natuurlijk zijn er wel wat opstandjes geweest. Baron Schimmelpenninx, de huidige gemeentearchivaris van Rotterdam, heeft een verhaal gepubliceerd over een opstand in 1538 waarbij het Schepenhuis bezet werd. Hij vertelt hoe zijn voorgangers in Zutphen werden beschimpt door de volksmeute. Uiteindelijk veranderde er niets, na 1538 bleven dezelfde mensen op het fluweel zitten. In een stad als Dordrecht is de mobiliteit veel groter en speelt geboorte een meer beperkte rol. En in Gent is de mate van democratische participatie aan het stadsbestuur het grootst. Men heeft daar constitutioneel vastgelegd dat de vertegenwoordigers van de ambachtsgilden recht hebben op zesentwintig van de tachtig plaatsen die er jaarlijks te verdelen zijn. Nergens anders in de Nederlanden, en zeker niet in de Noord-Nederlandse steden valt deze verhouding zo in het voordeel van de gilden uit.

Je zou dus zeggen dat een maximale democratisering een minimaal gewicht van de erfelijkheid met zich meebrengt. Dat klopt echter slechts ten dele. Er speelt nog iets mee, namelijk de mate waarin de oude patriciërsklasse de haar constitutioneel toebedeelde plaatsen in het bestuur weet te benutten. In Gent zijn de grote patriciërsfamilies in 1302 zeker niet van al hun privileges beroofd. Zij spelen ook in de zestiende eeuw nog volmondig hun eersterangsrol. Zij leveren de burgemeesters en benoemen het ambtelijk personeel van de stad. Wanneer er grote conflicten zijn, spelen zij de bemiddelingsrol. De leden van deze families blijven ook veel langer bestuurder dan de individuele gilde-vertegenwoordigers. De vertegenwoordiging van de gilden wisselt elk jaar. Het gevolg is dat de ambachts-

lieden nooit een echte macht kunnen vormen. Men kan dus stellen dat de patriciërsfamilies in Gent de beschikbare plaatsen goed benut hebben. Hun macht reikt veel verder dan de officiële zes tot twintig verhouding doet vermoeden. Dergelijke conclusies kun je overigens alleen trekken door gebruik te maken van de prosopografie.

Zou je kunnen stellen dat de laat-middeleeuwse samenleving een standenmaatschappij is of spelen klassen tegenstellingen ook een rol?

Dat is voor de middeleeuwen natuurlijk een heet hangijzer. Iemand als Jacques Heers gaat in een van zijn recente boeken geweldig tekeer tegen diegenen die overal klassen en klassenstrijd menen te ontwaren.⁷ Hij is van mening dat klassen geen enkele rol spelen, het gaat om de verticale structuren. Natuurlijk heeft hij voor een deel gelijk maar zijn visie is wat eenzijdig. Er bestaan wel degelijk klassenverhoudingen in de middeleeuwse samenleving. Dat geldt zeker voor de grote steden van Noord-Italië, zoals Florence, een stad met een groot arbeidsproletariaat. In sommige conjunctuurperiodes worden de klassen tegenstellingen daar flink op de spits gedreven. Over het algemeen overheersen in Florence echter de partijtegenstellingen.

Ook in de grote textielsteden in de Nederlanden kan van tijd tot tijd sprake zijn van subjectieve klassentegenstellingen. Dat wil zeggen dat de mensen wel degelijk door hebben dat ze uitgebuit worden. Soms zeggen ze het zelf ook. In bepaalde bronnen uit circa 1300 wordt gezegd dat 'wij de armen en zij de rijken zijn' of dat 'wij de kleinen en zij de dikken zijn'. De term klasse wordt weliswaar niet gehanteerd, maar de polarisatie wordt op bepaalde crisismomenten wel degelijk tot uitdrukking gebracht. Er zijn allerlei verticale structuren bovenop gezet, zoals de gilden, de clans, de partijschappen en de buurtschappen. Afhankelijk van de omstandigheden verandert dit steeds. De realiteit laat zich niet zo gemakkelijk in standen of klassen vangen. In elk geval moeten we wel af van het idee dat de drie standen op zich bepalend zijn voor de visie op de middeleeuwse maatschappij, dat is een verzinsel van clerici.

U noemde net buurtschappen. Kunt U daar iets meer over zeggen?

Het buurtschapsonderzoek is een van de ideeën die de Italiaanse historici naar voren gebracht hebben. Deze benadruking gaat ervan uit dat het in elkaars omgeving wonen als een wezenlijk onderdeel van het sociale netwerk beschouwd moet worden. De buurtschappen doorkruisen voor een deel de klassentegenstellingen. De sociale topografie -deze is voor Leiden ook bestudeerd in de vroeg moderne periode- laat zien dat de rijken verspreid wonen over de stad. De meeste rijken wonen in het centrum en als het ware in hun achtertuintje kan een ophoping van proleten te vinden zijn. De eerder genoemde Jacques Heers meent dat partij- en buurtschap grotendeels samenvallen. De rijke man in een buurt koopt daarbij de stemmen van de steun van de armen om zich heen. Natuurlijk is ook de buurtschap een dimensie waar we op moeten letten.

Als ik het goed begrijp kunnen klassentegenstellingen opkomen maar ook weer wegzinken. Er is dus geen sprake van een continue, lineaire ontwikkeling van een middeleeuwse standenmaatschappij naar een moderne klassenmaatschappij?

Waarom zou deze ontwikkeling continu en lineair zijn? Je ziet voortdurend processen van verstarring en aristocratisering. We hebben daar een eenvoudig theoretje over. Volgens deze theorie is de mate van openheid van bepaalde organisaties steeds aan verandering onderhevig. Dit geldt bijvoorbeeld voor een gilde of voor een ridder- of adelstand. Naarmate er in de samenleving meer maatschappelijke behoefte is aan functies waarvoor een bepaalde organisatie instaat, is de toegankelijkheid van die organisatie groter. Er worden meer nieuwkomers opgenomen. Maar wanneer de maatschappelijke behoefte afneemt, tendeeert de instelling naar afsluiting. De toegangsdrempels kunnen bijvoorbeeld verhoogd worden, doordat men meer waarde aan de factor erfelijkheid gaat hechten. De statussymboliek wordt versterkt en het behoren tot de organisatie geritualiseerd. De strijdvaardigheid neemt in een fase van afsluiting sterk af en de groep trekt zich in zichzelf terug.

We moeten dus niet proberen te ontkennen dat er voortdurend

verschuivingen van activiteiten van de ene plaats naar de andere optreden. Deze fout is natuurlijk grandioos de wereld in geholpen door ons aller Emmanuel (Le Roy Ladurie) die in 1970 'l'histoire immobile' als kreet lanceerde op grond van een paar demografische vaststellingen. Bepaalde dorpen in Frankrijk blijken in de veertiende eeuw evenveel inwoners te hebben als in de negentiende eeuw. Volgens Ladurie wordt steeds weer hetzelfde ecologische niveau bereikt. Misschien heeft hij voor die dorpen gelijk maar hij gaat voorbij aan een andere, heel wezenlijke dimensie van het probleem, namelijk dat er in de pre-industriële wereld een voortdurende mobiliteit van kapitaal en arbeid is. Telkens verplaatst de economische activiteit zich als gevolg van veranderingen in vraag, aanbod, en technische mogelijkheden. Als vriend Ladurie zijn dorpen anders zou hebben gekozen en er bijvoorbeeld Leiden bij genomen had zou hij een duidelijke evolutie van de bevolking en de tewerkstelling hebben kunnen vaststellen. Hij heeft natuurlijk een paar achterlijke dorpen gekozen.

Zijn er nieuwe tegenstellingen te verwachten in het middel-eeuwse stratificatie- en elite-onderzoek of blijft het bij een verbreding en kunnen we alleen maar meer steden gaan bekijken?

Het is zeker noodzakelijk het onderzoek te verbreden en allerlei verschillende typen steden te bekijken. Ik hoop dat we hier binnenkort met een onderzoek naar de Zuiderzeestadjes kunnen beginnen. Dat zijn kleine stadjes met een heel ander patroon dan in Leiden. We moeten industriesteden van enige omvang, zoals Leiden, confronteren met Kampen of Zwolle, steden waar een totaal andere sociale structuur te vinden is. Maar we moeten ook de diepte in. Per stad moeten we het hele vlechtwerk kunnen achterhalen en alle sociale bindingen in de hand zien te krijgen, partijbanden, cliënt-patroon banden, wijk- en buurtbanden etc..

Op het gebied van het elite-onderzoek zijn er wel degelijk nieuwe ontwikkelingen. In Italië heb ik daar al wat voorbeelden van gezien die echt prikkelend zijn. Laten we proberen alle aspecten van het culturele gedrag na te gaan die wel te achterhalen zijn. We spraken al over het verschijnsel 'schen-

kers'. Een andere uiting van prestige is het bouwen. Het gebouw is bij uitstek een middel tot statusaffirmatie. Zaken als de vorm van de gevel en de aard van de inboedel zijn een culturele expressie van macht. Voor het zestiende-eeuwse Genua, dat volgebouwd is met paleizen, is men bezig met een dergelijk onderzoek. Wat die Italiaanse steden betreft moet het voor de middeleeuwen ook mogelijk zijn. Het is de vraag of het hier lukt maar we moeten proberen zo ver mogelijk te gaan, al is het met schaarse bronnen. Elites zijn niet alleen elites omdat ze schaarse macht concentreren maar omdat ze per definitie alles wat schaars is concentreren en controleren en alles wat ze controleren schaars maken en schaars houden. Juist in die schaarste ligt hun elitepositie dus de cultuurconsumptie is wezenlijk voor een goed begrip van wat een elite is en wat een elite doet. We moeten dus eigenlijk de hele cultuurconsumptie van de elites bekijken. Wat besteden ze, waar besteden ze hun geld aan, hoeveel procent van hun nalatenschap besteden ze aan devotie, aan landgoederen en aan gebouwen in de stad? Ja, ik zie het wel zitten. Op die manier heb je de hele kunstgeschiedenis ingepakt, onder de arm genomen, bedoel ik.

NOTEN

1. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden.*
2. De Amerikaanse historicus Jan de Vries is als hoogleraar verbonden aan de Universiteit van Californië, Berkeley.
3. 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch- Habsburgse Nederlanden' in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 3 (1985) 231-247
4. 'Verwirklichungen und neue Orientierungen in der Sozialgeschichte der Niederlande im Spätmittelalter' in: W. Ehbrecht, H. Schilling, *Niederlande und West-Deutschland. Studien zur Regional- und Stadtgeschichte Nordwestkontinentaleuropas im Mittelalter und in der Neuzeit* (Keulen, Wenen 1983)
5. Mousnier onderscheidt zes criteria, n.l. macht, aanzien, rijkdom, geboorte, religie en culturele activiteiten.
R. Mousnier, *Les hierarches sociales de 1450 à nos jours* (Parijs 1964)
6. Hierover verschijnt een artikel in de in memoriambundel Jansen, die waarschijnlijk in juni zal uitkomen.
7. J. Heers, *Parties and political life in the medieval west* (Amsterdam, New York, Oxford 1977)

KOOYKER

INTERNATIONALE UNIVERSITAIRE BOEKHANDEL

Als boeken- en tijdschriftenleverancier sinds 1863 bieden wij een service die gericht is op de wensen van de wetenschappelijke bibliotheek.

Via een volledig geautomatiseerde besteladministratie abonnementenverwerking en een uitgekiend factuureersysteem, behandelen wij uw opdrachten snel, efficiënt en tegen aantrekkelijke leveringsvoorwaarden.

Onze promotieafdeling verstrekt u uitgebreide informatie en is gaarne bereid dit in een persoonlijk gesprek verder toe te lichten.

**Nieuwe Rijn 13, 15-16 Postbus 24 2300 AA Leiden
Tel. 071-144146**